

7. Конституція незалежної України. Книга перша. Документи, коментарі, статті. – К: Українська Правнича фундація. Видавництво «Право». – К., 1995. – С. 321.
8. Мазаева Е. С. Юридическая конструкция вводной части конституции / Е. С. Мазаева // Юридическая техника. – 2013. – № 7. – С. 442–446.
9. Малишко М. І. Конституції зарубіжних країн та України (основи конституціоналізму) / М. І. Малишко. – К.: МАУП, 2000. – 112 с.
10. Скакун О. Ф. Український конституціоналізм: історична ретроспектива і перспектива / О. Ф. Скакун // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків: Авеста, 1995. – С. 193–98.
11. Словська І. Передумови становлення сучасного українського конституціоналізму / І. Словська // Право України. – 2003. – № 3. – С. 134–136.
12. Тацій В. Проблеми розвитку науки конституційного права України / В. Тацій, Ю. Тодика // Право України. – 1994. – № 10. – С. 3–10.
13. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм / В. М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2005 – 560 с.

УДК 342.565.2. (477)

ЩОДО ПРОБЛЕМ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Остапенко В.Д.,
здобувач кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто актуальні питання про юридичну природу рішень органів конституційної юрисдикції, співвідношення її охоронної та правотворчої функцій, судового активізму і його меж, а також про феномен «живого» судового права і «негативної» правотворчості. Зіставляючи підходи щодо співвідношення охоронної та правотворчої функцій судових органів, що здійснюють конституційний контроль в різних правових системах, робиться висновок про те, що в переважній більшості випадків за вказаними органами визнається правотворча роль. Аналіз практики діяльності Конституційного Суду України і впливу його на законодавство показує, що в Україні починає визнаватися судова правотворчість при здійсненні конституційного контролю, а рішення органу конституційної юстиції стають джерелом національного права, що є, безумовно, значущим фактором для подальшого якісного розвитку конституційного правосуддя.

Ключові слова: Конституційний Суд, судовий активізм, конституційний контроль, правові позиції Конституційного Суду.

Остапенко В.Д. / О ПРОБЛЕМАХ СУДЕБНОГО ПРАВОТВОРЧЕСТВА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ / Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина

В статье рассмотрены актуальные вопросы юридической природы решений органов конституционной юрисдикции, соотношения их охранительной и правотворческой функций, судебного активизма и его пределов, а также феномена «живого» судебного права и «негативного» правотворчества. Рассматривая подходы к соотношению охранительной и правотворческой функций судебных органов, осуществляющих конституционный контроль в различных правовых системах, делается вывод о том, что в подавляющем большинстве случаев за указанными органами признается правотворческая роль. Анализ практики деятельности Конституционного Суда Украины и влияния его на законодательство показывает, что в Украине начинает признаваться судебное правотворчество при осуществлении конституционного контроля, а решение органа конституционной юстиции становятся источником национального права, что является, безусловно, значимым фактором для дальнейшего качественного развития конституционного правосудия.

Ключевые слова: Конституционный Суд, судебный активизм, конституционный контроль, правовые позиции Конституционного Суда.

Ostapenko V.D. / ON THE PROBLEMS OF JUDICIAL LAW-MAKING IN THE IMPLEMENTATION OF CONSTITUTIONAL REVIEW / Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

The article deals with topical issues of the legal nature of the decisions of the constitutional jurisdiction, the ratio of their law-making and enforcement functions of judicial activism and its limits, as well as the phenomenon of «living» a court of law and «negative» lawmaking. Considering the ratio approaches to enforcement and law-making functions of the judiciary exercising constitutional control in different legal systems, it is concluded that in most cases, for those bodies recognized law-making role. Analysis of the practice of the Constitutional Court of Ukraine and its influence on the legislation shows that Ukraine begins to be recognized judicial law-making in the implementation of constitutional review and decision of the constitutional justice become a source of national law, which is certainly an important factor for the further qualitative development of constitutional justice.

Key words: Constitutional Court, judicial activism, constitutional review, legal position of the Constitutional Court.

Серед численних проблем, що виникають у діяльності конституційних судів у різних країнах світу, особливо актуальні питання про юридичну природу рішень органів конституційної юрисдикції, співвідношення їх охоронної та правотворчої функцій, судового активізму і його меж, а також про феномен «живого» судового права і «негативної» правотворчості.

Зіставляючи підходи щодо співвідношення охоронної та правотворчої функцій судових органів, що здійснюють конституційний контроль в різних правових системах, слід визнати, що в переважній більшості випадків за вказаними органами визнається правотворча роль. Так, щодо англосаксонської системи права необхідно відзначити, що, на думку більшості вчених, правотворча функція судді реалізується не тільки при формулюванні прецедентів, але також в процесі застосування норм так званого «сталого» права.

Як стверджував голова Верховного Суду США, Е. Уоррен, «ні в кого не буде підстав залишатися чесним, стверджуючи, що суд не створює права». Правотворча діяльність суду – це не основна його мета і функція. Суд творить право у процесі своєї основної судової діяльності. Він не підміняє Конгрес і не має жодних намірів узурпувати владу Конгресу. Але «ми (судді) створюємо право, і інакше бути не може» [1, с. 306].

Р. Познер також пише, що закон може бути безглуздим (за умови, що він конституційний – тобто не надто дурний, не надто порочний і не суперечить жодній забороні, що міститься в конституції), однак якщо його розтлумачили і справедливо застосували, це означає, що судді тільки виконали свою роботу, і їх нема за що дорікати. В умовах загального права це показує суть судової гри – судді одночасно носять законодавчу і судову мантиї [2, с. 246].

Про правотворчі основи суду при застосуванні закону заявляють і Г. Бредемейер, і О. Холмс. Так, Г. Бредемейер вказує, що головним моментом проникнення законодавчої влади в правову систему є створення ідеального стану справ, для якого мають бути мобілізовані соціальні ресурси шляхом застосування влади. Відповідна реакція правової системи – використання загальнодержавних формулювань стосовно конкретного конфлікту. Це означає, на думку вченого, що суди в жодному разі не можуть бути пасивними або механічними «виконавцями» законодавчої політики; законодавчий акт повинен тлумачитись. Його інтерпретація – творчий акт, що сприяє проведенню в життя абстрактної мови законодавства [3, с. 135].

О. Холмс закликав до усвідомленого визнання правотворчої функції судів, вказуючи, що його найбільший інтерес викликає не важливість питання і важливість справи, а ті дрібні справи і рішення, які будуть прийняті судом, тому що саме в них проявляються паростки глибших тлумачень, а, отже, глибоких проміжних змін в самій суті закону [3, с. 145].

Як відомо, особливістю континентальних правових систем є те, що основне значення в системі права належить правилам, розробленим законодавцем, а не судовою практикою. Як справедливо вказує з цього приводу Р. Давид, «у всякому разі між нормами, виробленими судовою практикою, і нормами, встановленими законодавцем, існує дві важливі відмінності. Перша пов'язана з роллю перших чи других в даній системі. Судова практика діє в рамках, встановлених для права законодавцем, тоді як діяльність самого законодавця полягає саме у встановленні цих рамок. Значення права, створюваного судовою практикою, вже в силу цього обмежене, і положення в романо-германських правових системах з цієї точки зору протилежне тому, яке існує в країнах англійського загального права. Правова норма – це друга з відмінностей, створена судовою практикою, не має того авторитету, яким володіють законодавчі норми. Вона досить міцна, її можна в будь-який момент відкинути або змінити у зв'язку з розглядом нової справи» [4, с. 112-113].

У країнах романо-германської правової сім'ї загальноновизнанням є те, що органи конституційного контролю є невід'ємною частиною процесу формування політичної волі. Наприклад, у Німеччині це обумовлено конституційним повноваженням Федерального Конституційного Суду перевіряти дотримання принципу «зв'язаності законодавчих конституційним порядком, а всіх інших конституційних органів – законом і правом» і походить з абз. 3 ст. 1, абз. 3 ст. 20, ст. 93 Основного Закону Німеччини. Відповідно, саме Суд уповноважений у спірних випадках приймати обов'язкові рішення про тлумачення та застосування конституції, тобто визначати, що ж насправді мав на увазі законодавець. Крім того, згідно Закону про Федеральний Конституційний Суд рішення Суду в ряді випадків мають силу закону [1, с. 256].

На думку Є. Гриценко, витоки даної концепції можна помітити в теорії зміни і перетворення конституції Г. Еллінека, який відзначав, що «конституційні положення часто відрізняються неясністю і еластичністю, і законодавець через конкретизацію законів надає їм спочатку чіткий зміст, так само, як суддя спочатку ясно усвідомлює зміст закону, який ним застосовується. Можна повсюдно спостерігати, як судова практика перетворює норми відповідно до уявлень і потреб людей при незмінних законах, і як законодавець, керуючись тим самим, інтерпретує конституцію в окремих законах. Те, що в одну епоху визнається неконституційним, в іншу – виявляється конституційним, і, таким чином, конституція сама змінюється у процесі її інтерпретації. І не тільки законодавець може створювати такі перетворення: парламентська практика, як і практика урядових і судових установ, можуть зробити це і дійсно роблять. Вказані установи інтерпретують закони, а через

них і конституцію, і в результаті їх діяльності конституційний закон поступово набуває зовсім іншого значення в правовій системі в порівнянні з тим, яке йому спочатку було притаманне» [6, с. 106].

Серед сучасних авторів щодо питання про правотворчу функцію конституційного суду висловлюються різні точки зору. Так, на думку М. Бондаря, рішення органів конституційного правосуддя – не прості акти судової практики: адже Конституційний Суд – це більше ніж суд, це одночасно і квазіправотворчий орган. Відповідно, прийняті ним рішення в порядку здійснення конституційного контролю як би примикають до Конституції, складаючи разом з нею особливий вид конституційних джерел права, що існує поряд із законами, підзаконними актами, судовою практикою, іншими видами джерел права [7, с. 120]. А. Клішас називає органи конституційної юстиції контрзаконодавцем, оскільки вони монополізують конституційний контроль [8, с. 70].

Г. Гаджиев підкреслює, що, «визнавши норму такою, що не відповідає Конституції, Конституційний Суд оголошує її недіючою, тобто виступає в якості «негативного законодавця». У результаті відбуваються певні зміни в законодавстві. Постанова Конституційного Суду України має властивість самодостатності, що означає, що нормотворчий орган не повинен дублювати рішення, прийняте Конституційним Судом України, і скасовувати норму, визнану неконституційною. Конституційний Суд України, поряд з іншими нормотворчими органами держави, бере участь у реалізації законотворчої функції держави за допомогою своїх підсумкових постанов [9, с. 85]. Таку ж точку зору підтримують Ю. Шемшученко та В. Погорілко, виділяючи серед функцій Конституційного Суду України законодавчу (нормотворчу), яка полягає у негативному нормотворенні і тлумаченні [10, с. 54-56].

Більш «обережну» позицію про місце актів органів конституційної юстиції в системі джерел національної правової системи займають А. Селіванов і А. Стрижак, вказуючи, що Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції України та законів, інших нормативних правових актів, їх окремих положень, що містять певну нормативність. З іншого боку, автори пишуть, що визначення Конституційним Судом України відповідності або невідповідності законів Конституції є спірним щодо нормативності актів Суду [11, с. 112-123].

В. Тацій та Ю. Тодика пишуть, що акти Конституційного Суду України інтерпретаційної природи мають допоміжний характер і за юридичною силою є «підконституційними» і «підзаконними» [12, с. 62].

Таким чином, можна зробити висновок, що, виходячи з практики діяльності Конституційного Суду України і впливу його на законодавство, в Україні починає визнаватися судова правотворчість, а рішення органу конституційної юстиції стають джерелом національного права, що є, безумовно, значущим фактором для подальшого якісного розвитку конституційного правосуддя.

Однією з основних проблем щодо співвідношення контрольної та правотворчої функцій органів конституційної юстиції є питання про юридичну природу їх правових позицій.

У юридичній літературі немає однозначної думки про те, що таке правові позиції органів конституційного контролю, їх юридичну силу і місце в структурі судових рішень.

Підстави для виокремлення правових позицій П. Ткачук бачить у тому, що в процесі практичної діяльності Конституційного Суду України з'явилася потреба звертатися до інтерпретаційних висновків, викладених у його попередніх рішеннях. Така необхідність має об'єктивний характер, оскільки, приймаючи рішення у новій справі, Конституційний Суд України повинен враховувати вже вироблене ним розуміння норми або положення закону. На його думку, виникнення правових позицій обумовлено

потребою у забезпеченні Конституційним Судом України таких конституційних принципів, як рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність останніх перед законом, адже, здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд України повинен давати правильне тлумачення тієї чи іншої норми закону, яке, як і сама норма, має однозначно застосовуватися суб'єктами правовідносин, забезпечуючи тим самим бажану рівність. Отже, інтерпретація норми закону стає обов'язковою для всіх суб'єктів права, у тому числі для самого Суду. Такі інтерпретаційні висновки називаються правовими позиціями [13, с. 10].

Л. Лазарев у своєму визначенні перераховує всі ознаки даної правової категорії: «Правова позиція Конституційного Суду – це нормативно-інтерпретаційні встановлення, що є результатом судового конституційного тлумачення, правовою підставою підсумкового висновку (рішення) Конституційного Суду, що має загальний і обов'язковий характер, виражає праворозуміння Конституційного Суду конституційних принципів і норм, загально визначених принципів і норм міжнародного права і конституційно-правового сенсу спірного нормативного положення і вирішує спірну конституційно-правову проблему» [14, с. 75].

В. Тацій та Ю. Тодика розглядають правову позицію Конституційного Суду України як висновок загального характеру, що здійснюється на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, як підсумок тлумачення правових норм або їх сукупності, в результаті якого долається невизначеність у розумінні норм Конституції та законів України, що стали предметом тлумачення [15, с. 64].

На думку А. Хрислової, «правові позиції є результатом системного тлумачення Конституційним Судом України законів та Конституції України і в концентрованому вигляді виражають не тільки «букву», а й «дух» відповідних законодавчих положень, що мають загальнообов'язковий, нормативний характер і містяться в його актах всіх видів, крім внутрішньоорганізаційних».

Що стосується законодавства, то ані Конституція України, ані Закон України «Про Конституційний Суд України», ані Регламент Конституційного Суду України не містять визначення правової позиції.

На наш погляд, правові позиції Конституційного Суду України мають такі особливості: 1) вони мають загальний характер, тобто поширюються не тільки на конкретний випадок, що став предметом розгляду Конституційного Суду України, а й на аналогічні випадки, які зустрічаються в юридичній практиці; 2) вони мають офіційний, обов'язковий характер, а саме таку ж юридичну силу, як і рішення Суду; 3) є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Досить цікаву аргументацію на користь загальної обов'язковості правових позицій Конституційного Суду України приводить С. Шевчук, наводячи приклади рішень органу конституційного правосуддя, в яких він аргументує свої висновки, посилаючись на попередні правові позиції [16, с. 503-526]; 4) вони мають певні внутрішні особливості, оскільки виконують роль нормативної бази в правовій системі, а також є орієнтиром у правотворчості і правозастосуванні.

Визнаючи закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення неконституційними, Суд удосконалює систему законодавства, позбавляє її застарілих актів і юридичних норм. Таким чином, рішення суду є тим фактором, який безпосередньо впливає на законодавчий процес і формування законодавчої бази держави.

Прикладом цьому є прийняті рішення щодо виборів, референдумів, принципу несумісності мандата народного депутата України з державною службою та іншими видами діяльності, діяльності Президента України, Кабінету Міністрів України і т.д. Це, зокрема, спонукало Верховну Раду України до прийняття відповідних законодавчих актів у новій редакції, внесення змін до законів та інших правових актів (зокрема, Законів України «Про Рахункову палату», «Про вибори народних депутатів України», «Про статус народного депутата України», «Про Регламент Верховної Ради України» та ін.).

Що стосується правового статусу громадян, то слід підкреслити, що Конституційний Суд України значно розширив розуміння конституційних прав і свобод людини і громадянина, особливо щодо права на життя, виборчих прав, прав на свободу об'єднань, участь в управлінні державними справами, праці, соціального захисту, гідного життєвого рівня, охорони здоров'я, освіти і т.д.

Прикладом може бути Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року 11-рп / 99 (справа про смертну кару), в якому Конституційний Суд України вказав, що право на життя належить людині від народження і захищається державою (п. 3 мотивувальної частини). Конституція України не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення ч. 1 ст. 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини, а тому смертну кару як вид покарання, передбачений у відповідних положеннях Кримінального кодексу України, не можна вважати винятком з невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого в Конституції України (п. 4 мотивувальної частини).

Наступним прикладом може бути Рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року 15-рп у справі про прописку, в якому вказано, що вільне пересування і вибір місця проживання є суттєвою гарантією свободи особистості, умовою її професійного і духовного розвитку. Ці свободи, а одно право вільно залишати територію України, можуть бути обмежені тільки законом (ст. 33 Конституції України). Такого закону на момент розгляду справи не було, а аналіз підзаконних нормативних актів свідчив, що прописка має дозвільний характер, тобто залежала від рішення паспортної служби органів внутрішніх справ. Такий порядок обмежував право людини на вільний вибір місця проживання.

Тому Конституційний Суд України визнав не відповідним Конституції України положення пп. 1 п. 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 1994 року щодо прописки (виписки), згідно з яким паспортна служба застосовувала як загальне правило дозвільний порядок вибору особою місця проживання. Рішення Суду було підтримано суспільством, а Верховна Рада України після гострих дискусій прийняла Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

ЛІТЕРАТУРА

1. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2009. – С. 306.
2. Познер Р. А. Проблемы юриспруденции / Р. А. Познер / пер. з англ. – К. : Акта, 2004. – 487 с.
3. Адыгезалова Г. Э. Социологическая юриспруденция США в XX веке : формирование доктрины, развитие и совершенствование правопорядка / Г. Э. Адыгезалова. – СПб. : Издательство «Юридический центр – Пресс», 2012. – 270 с.
4. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М. : Международные отношения, 2009. – 456 с.
5. Конституционный контроль в зарубежных странах : учеб. пособие / отв. ред. В. В. Маклаков. – М. : Норма : Инфра-М, 2010. – С. 256.
6. Jellinek G. Verfassungsänderung und Verfassungswandlung : Eine staatsrechtlich-politische Abhandlung / G. Jellinek. – Berlin : Verlag von O. Häring, 1906. – P. 9.
7. Бондарь Н. С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия / Н. С. Бондарь. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2011. – С. 120.

8. Клишас А. А. Конституционная юстиция в зарубежных странах / А. А. Клишас. – М. : Международные отношения, 2004. – С. 70.
9. Гаджиев Г. А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации / Г. А. Гаджиев // Конституционное право : Восточноевропейское обозрение. – М., 1999. – № 3 (28). – С. 85.
10. Шемшученко Ю. Проблемы функций Конституционного Суда Украины / Ю. Шемшученко, В. Погорілко // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – С. 54–56.
11. Селиванов А. А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине : актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия / А. А. Селиванов, А. А. Стрижак. – К. : Логос, 2010. – С. 122–123.
12. Тацій В. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції та законів / В. Тацій, Ю. Тодика // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – Вип. 2. – С. 62.
13. Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України / П. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 10.
14. Лазарев Л. В. Правовые позиции Конституционного Суда России / Л. В. Лазарев. – М. : Формула права, 2008. – С. 75.
15. Тацій В. Я. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Актуальні проблеми конституційної юрисдикції: сучасність і перспективи розвитку. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 64.
16. Шевчук С. Судова правотворчість : світовий досвід і перспективи України / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – С. 503–526.

УДК 342.4 (477)

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА СВОБОДУ СОВІСТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Фрідманський Р.М.,
к.ю.н., доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена висвітленню окремих особливостей нормативного закріплення механізму реалізації права на свободу совісті. Автор зосереджує свою увагу на питаннях еволюції права на свободу совісті в українській філософській та правовій доктрині. Характеризуються окремі термінологічні аспекти механізму реалізації права на свободу совісті.

Ключові слова: свобода совісті, свобода віросповідання, прав і свободи людини і громадянина, українська правова доктрина, механізм реалізації права на свободу совісті.

Фридманский Р.М. / МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА ЧЕЛОВЕКА НА СВОБОДУ СОВЕСТИ: ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ / Ужгородский национальный университет, Украина

Статья освещает отдельные особенности нормативного закрепления механизма реализации права на свободу совести. Автор концентрирует свое внимание на вопросах эволюции права на свободу совести в украинской философской и правовой доктрине. Характеризуются отдельные терминологические аспекты механизма реализации права на свободу совести.

Ключевые слова: свобода совести, свобода вероисповедания, права и свободы человека и гражданина, украинская правовая доктрина, механизм реализации права на свободу совести.

Fridmanskii R.M. / MECHANISM OF REALIZATION OF CONSTITUTIONAL RIGHTS TO FREEDOM OF CONSCIENCE: SOME ISSUES / Uzhgorod National University, Ukraine

The article is devoted to specific features of the mechanism for regulation of the right to freedom of conscience. By focusing on the evolution of the right to freedom of conscience in Ukrainian philosophical and legal doctrine. Characterized by some terminological aspects of the mechanism of the right to freedom of conscience.

The right to freedom of conscience is possible only if the construction of the system of state-confessional relations on the principles that guarantee respect for this right. Today the key provisions of the rights, providing full protection, freedom of conscience considered category of citizens does not exist. The Constitution and other regulations fix only general guarantee of freedom of conscience in the country, which declaratively apply to all categories of people and categories that are considered separately, and in particular need of protection. As a result of this situation, and based on the future have before us a real situation where the right to freedom of conscience is often violated conclusion is that the current system of legal and other guarantees necessary for providing insufficient given rights.

Under the guarantee of constitutional rights and freedoms first understand the rules, principles, conditions and means by which the implementation is ensured, security and protection by the authorized body. It should be emphasized that all the guarantees are interrelated and constitute a system, which is reflected in the current legislation.

Key words: freedom of conscience, freedom of religion, rights and freedoms of man and citizen, the Ukrainian legal doctrine, mechanism of right to freedom of conscience.

Постановка проблеми. Права та свободи людини – це той камертон, за яким визначають рівень демократизму, законності, конституційності, цивілізованості суспільства й держави; це ідеал, до якого прагне людство. Надзвичайно актуальною проблемою реалізації Конституції України продовжує залишатися проблема забезпечення, гарантованості прав, свобод та обов'язків людини й громадянина. Як відомо, проблема прав і свобод людини й громадянина – одна із центральних як у науці конституційного права, так і в механізмі реалізації Конституції [1, с. 43].

Аналіз наукових джерел. Принципове значення в концептуальному плані для розробки теми дослідження мають праці провідних українських вчених: В. Андрущенко, В. Беда, Л. Губерського, В. Пазенка, В. Панченко,

М. Палінчака, М. Поповича, В. Цвиха, І. Хоменко, В. Ярошовця та ін., звернення до яких сприяло здійсненню філософсько-релігієзнавчого та правового аналізу змісту права на свободу совісті. Крім того, в Україні найбільш ґрунтовні наукові дослідження законодавства про свободу совісті проведено В. Гаєвою, загальнотеоретичні проблеми юридичного забезпечення свободи віросповідання людини – Л. Ярмол. Адміністративно-правові проблеми регулювання свободи совісті дослідив у дисертаційній роботі І. Компанієць. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання досліджено Г. Сергієнко. У цих дослідженнях частково розглядалися проблеми конституційних прав людини в релігійній сфері. Проте метою